

PSYCHOLOGIE U NÁS A JINDE

K PADESÁTINÁM DOCENTA MUDr. FERDINANDA KNOBLOCHA

K našim mladým jubilantům se přidružil v létě roku 1966 docent MUDr. Ferdinand Knobloch CSc, jenž významnou měrou ovlivnil rozvoj naší psychiatrie i psychologie. Řada našich psychologů pracovala pod jeho vedením, spolupracovala s ním ve výzkumu i v rutině. Učili se u něho dynamickému přístupu v psychodiagnostice i v psychotherapii, logice a metodologii v experimentu, konstruktivnosti, cílevědomosti a oddanosti pracovním zájmům a úkolům.

F. Knobloch se narodil v Praze dne 15. 8. 1916 v rodině technického úředníka. Otce ztratil ve 13 letech. V roce 1935 vstoupil na lékařskou fakultu. Po uzavření vysokých škol se za okupace stal úředníkem pojišťovny a potom asistentem Pedagogického ústavu města Prahy.

V roce 1942 se oženil s dívkou židovského původu. Pro ilegální činnost byli oba zatčeni, manželka zahynula v koncentračním táboře 1943. Po osvobození se F. Knobloch vrátil z koncentračního tábora a stal se lékařem pražské psychiatrické kliniky, později jejím asistentem. V lednu 1961 se habilitoval pro obor psychiatrie. S Jiřinou Knoblochovou, se kterou se oženil r. 1947, má dvě děti a dvacet let společné a oddané práce zejména v oblasti neurologie a psychoterapie.

Životní dráhu F. Knoblocha ovlivnili za války autoři, s jejichž spisy se mohl seznámit: S. Freud, Ch. Bühlerová, E. Kretschmer, J. H. Schultz, C. G. Jung, A. Adler. Hluboce ho zaujali. Hluboký psychologický přístup k mechanismům a obsahům psychiky a k jejím poruchám, hlavně neurózám, se lišil od tradičních koncepcí naší psychiatrie, orientované spíše biologicky, fyziologicky a v psychopatologii na klasickou nosologii. V Pedagogickém ústavu se podílel na výběru dětí pro zvláštní a jiné domovy. Začal studovat psychoterapii dětí. Neměl zkušenosti, ale pomohla mu analýza, kterou vedl dr. Hirsch (docent psychiatrie na pražské německé universitě), jenž zahynul v koncentračním táboře. S přestávkami byl F. Knobloch analyzován asi 7 let, ale psychoterapie docenta Hirsche měla pro něho základní význam. Byla snad eklektická, ale prohrátá lidským zájmem a pochopením.

Již v koncentračním táboře si F. Knobloch uvědomil, jak výrazná je persistence vzorků chování různých druhů vězňů a hlavně jak nepostačuje vysvětlování lidského chování pouze v termínech sexuality, agresivity atd. Výrazně se tam projevovalo narůstání a zpevňování bludných kruhů meziosobního jednání. F. Knobloch si začal vytvářet první představy o léčení pospolitosti, inspirované zejména dílem Makarenkovým.

První léčebné skupiny vedl F. Knobloch na pražské psychiatrické klinice; byly to skupiny psychotiků, zejména schizofreniků, skupiny převážně diskusní a aktivační (s kulturní a rekreační činností). Přitom poznal F. Knobloch hlavně význam celkového sociálního uspořádání a atmosféry spolupráce na oddělení pro úspěch psychoterapie. Psychoterapie u psychotiků vyvolávala určitou nedůvěru u zdravotnických pracovníků i u zkušených psychiatrů, orientovaných v léčbě spíše na farmakologii a jiné biologické postupy. F. Knobloch se vzdal dalších pokusů.

V r. 1948 získal reciproční československo-britské stipendium a strávil jeden rok v Anglii, zejména v Maudsley Hospital v Londýně. Pracoval tam také u H. J. Eysencka. Navštěvoval britský psychoanalytický institut, tavistocké kliniky a institut, ale rozhodující vliv měla krátká hospitace v Social Rehabilitation Centre v Suttonu, které vedl dr. Maxwell Jones. Zde viděl F. Knobloch mnohé z toho, co se potom snažil uskutečnit u nás.

V roce 1949 započal na ženském oddělení psychiatrické kliniky v Praze se skupinovou psychoterapií 30 pacientek. Získal ke spolupráci zdravotnický personál a rozvíjel techniku otevřené skupiny: podporoval její členy k diskusím o běžných věcech života, o konfliktech na oddělení, v manželství a v zaměstnání, o traumatizujících zážitcích v dětství, ve vztahu k rodičům aj. Pacientky brzy poznávaly, že nejsou osamocené se svými potížemi, že i jiní mají podobné problémy. Již tehdy užíval F. Knobloch jako jednu z technik psychodrama: improvizované psychodrama umožnilo často pronikavé postřehy, zatímco připravované psychodrama působilo někdy dojmem špatného divadla. V padesátých letech se snadno kritizovalo psychodrama také jako odnož psychoanalýzy, chápané tehdy velmi volně a široce. Kritika psychoanalýzy nesla pečet oněch let napětí a nejasnosti. Knoblochova kniha „Psychoanalýza z metodologického hlediska“ byla vytištěna, ale nebyla vydána „pro její psychoanalytickou a pragmatickou orientaci.“ Stejný text kritizovali dříve (1947) klasičtí psychoanalytici. Knobloch nesouhlasí s četnými Freudovými hledisky v teorii neuróz, např. s teorií instinktů. Byl však po-

važován za skrytého Freudistu. Je pravděpodobné, že Knobloch a jeho spolupracovníci zpřístupnili některé psychoterapeutické postupy vzešlé z psychoanalýzy a vzbudili hlubší zájem o Freudovo dílo v kruzích psychiatrů než samotní psychoanalytici u nás. Ale vyhraněnost diskusí a postojů byly spíše příznakem doby a jejich zmatků. Souvisely také s problémy spojenými s obranou proti zaváděnému pavlovskému schematismu, plochým překladům složitých biologických a psychologických dějů do fyziologických termínů, týkajících se hlavně vlastností základních nervových procesů a jejich typologie.

V těchto obtížných letech spoluvytvářel F. Knobloch koncepci neuróz a psychoterapie, která by se stala osnovní složkou naší psychiatrické péče. Koncepce vyzvedala roli psychogenity a dynamických životních souvislostí a podporovala nároky psychiatrů na problémovou, prevenční i kurativní oblast neuróz. Plán byl v podstatě přijat v koncepci ministerstva zdravotnictví o psychiatrické péči v Československu (roku 1953). V prvních fázích byl doporučen psychiatrickou klinikou již v roce 1949. Přesto zůstával F. Knobloch po léta poměrně izolován, podporován svou manželkou-psychiatrem a malou skupinou podobně smýšlejících psychiatrů. Po řadu let vedli diskuse s lékaři-nepsychiatry o pojetí neurozologie u nás. Zkušenosti psychiatrů byli tolerantní, i když někteří byli skeptičtí nebo i když byli jiného smýšlení.

F. Knobloch si uvědomil, že je nutno především vytvořit organizační a pracovní základnu pro léčbu neuróz, jejíž těžiště je v ambulantní péči. Pacient má spíš zůstat v rodině, na pracovišti, v prostředí, kde je část kořenů jeho potíží, aby je mohl ovlivnit, odstranit, změnit je anebo alespoň postoj k nim.

Pro takovou ambulantní léčbu však nenalézal F. Knobloch dost vzorů ani v klasické psychiatrii ani v psychoanalýze. R. 1952 se stal vedoucím psychiatrického oddělení fakultní polikliniky a poradcem psychiatrické ambulantní služby pro ÚNV hl. m. Prahy. Usiloval o to, aby každý okres měl svého psychiatra. Začal budovat psychoterapeutický systém fakultní polikliniky, který se měl rozšířit na okresní psychiatrická střediska. Snažil se proto vytvořit ideovou koncepci léčby neuróz a vyrovnat se hlavně s problémem časové náročnosti psychoterapie. Oba tyto úkoly spolu souvisí. F. Knobloch usiluje při tom o spojení poznatků kritiky převzatých z psychoanalýzy a sociální psychologie, zejména dynamiky skupin. Zkoumá vývoj, situaci a chování pacienta ve skutečných malých skupinách, ale také jeho meziosobní interakci v skupinovém modelu, představě, schématu. Interakce jsou popisovány v pojmech výměny hodnot, skupinové přitažlivosti a příslušnosti ke skupině, rozdělení moci, vzájemnosti rolí. V intrapsychických procesech, na které se převážně zaměřuje psychoanalýza, se podle Knoblocha odrážejí převážně interpersonální vztahy a děje, a to i ve skupině modelové. Malá skupina představuje vlastně minimální quaziuzavřený systém pro studium pacientovy osobnosti. Tuto koncepci psychoterapie lze označovat za „group centered“. To nepředpokládá skupinovou psychoterapii za každou cenu. Také individuální psychoterapie může být „group centered“, počítá-li s pacientem jako s částí přirozené skupiny, v níž pacient zaujímá interpersonální role.

V roce 1952 se F. Knoblochovi podařilo založit rehabilitační středisko pro léčbu neuróz při státním statku v Doksanech v blízkosti Prahy. Od roku 1954 je středisko trvale v Lobči. I to bylo netradiční a nesetkávalo se s dostatečným pochopením: v té době překonávala lázeňská léčba fázi rozvoje a obvykle se léčily nebo doléčovaly neurózy v lázních. V Lobči však pacienti pracují na zahradnických, polních nebo jiných pracích státního statku; půl dne se pak věnují skupinové psychoterapii. Lékaři a psychologové fakultní polikliniky navštěvují středisko 1–2krát týdně.

Životní podmínky pacientů v Lobči jsou skromné, ale většinou z nich léčebný kolektiv vyhovuje: mnohdy se vytváří atmosféra těsné družnosti, upřímnosti a léčebného optimismu. Posilují se pocity vzájemné opory a zájmu. Pacienti sami často pomáhali udržet středisko, které bylo v kritické situaci, zejména pro ekonomické nebo administrativní potíže státního statku. Z hlediska původní Knoblochovy psychoterapeutické koncepce (z r. 1949) splnilo však očekávané: léčebná pospolitost tvoří model skutečného života. Středisko je vzdálené od psychiatrických institucí (zeměpisně i metodami), volněji používá nových technik, psychodramatu nebo sociometrie; poměrně izolovaná léčebná pospolitost poskytuje mnoho příležitostí k pochopení a poznání neuróz v souvislosti s povahou a poruchami meziosobního chování jedince. Ve skupině se mnohdy snadněji projeví a zjistí maladaptivní formy chování a pacienti se mohou učit novým, lepším formám přizpůsobování. Je nesnadné najít rehabilitační pracovníky (lépe řečeno socioterapeuty) pro takové středisko. Není to jen věcí vzdělání, ale spíš dobré povahy s vy-

sokým prahem frustrační tolerance a se zájmem a pochopením pro člověka a jeho problémy a potíže. Dvě takové socioterapeutky pracují již po léta v Lobči.

Léčba v Lobči pokračuje na fakultní poliklinice ambulantní psychoterapií uzavřených nebo otevřených skupin nebo skupin manželských dvojic (I. Knoblochová). Do těchto ambulantních skupin vstupují noví pacienti; informují i povzbuzují je pacienti, kteří se vrátili z Lobče.

Od r. 1964 buduje F. Knobloch denní stacionář s klubem pacientů, který se má stát střediskem mentálně hygienických snah v Praze (prevence suicidů, manželská poradna aj.). Pacienti, kteří prošli „školou života“ v Lobči nebo v ambulantní psychoterapii, předávají své poznatky a zkušenosti dále, vykonávají působivou mentálně hygienickou výchovu a osvětu. F. Knobloch se domnívá, že představují „atomovou sílu psychiatrie“.

F. Knobloch spojuje účelně a programově teorii s praxí, výzkum a rutinu. Obojí vyžaduje stálé kompromisy, které se mohou stát zdrojem frustrace. Pomohlo by mu více prostředků a zvýšení počtu spolupracovníků. Jeho publikační činnost je poměrně široká. Charakterizuje ji úsilí o zdůvodnění stanovisek a postupů na nejvyšší možné a dostupné úrovni poznání. Tematika publikací zahrnuje mnoho otázek psychiatrické teorie a praxe, osobnosti a metod jejího zkoumání, soudní psychiatrie i zdravotnické výchovy. Stěžejní problematiku tvoří neurózy a psychoterapie. Ke spolupráci získával kolektivy zasvěcených a povoláných pracovníků psychiatrů i jiných lékařů, biologů, psychologů, sociálních pracovníků, socioterapeutů, statistiků, právníků, hudebníků a jiných odborníků.

Je autorem nebo spoluautorem více než 60 publikací, z toho čtyř monografií: O biologii schizofrenie (1948), Neurózy (s Wolfem, Knoblochovou a Švábem, 1956), Neurocirkulační astenie (s Knoblochovou, 1956), Soudní psychiatrie pro právníky a lékaře (s Knoblochovou, 1965). Napsal učební text pro mediky a bohatě přednáší. Podílel se na zavedení Wechslerova testu inteligence a Learyho metody a sestavil neurotické dotazníky N-5 a životní spokojenosti. Uveřejnil studii k otázce předpovědi chování neurotiků (1957), o dynamice psychoterapie ve světle teorie učení (1964), o rodinné psychoterapii (s Knoblochovou, 1964, 1965). Publikoval společně se svými spolupracovníky sérii sdělení o psychoterapeutickém systému v Lobči a na psychiatrickém oddělení fakultní polikliniky. Nejvíce prací věnoval neurózám. Některé vyšly anglicky, španělsky, rusky i v jiných jazycích v řadě zemí. Jeho populární knížečka „Neuróza a ty“ zasvěceně umožňuje náhled na souvislosti neurotických rysů a potíží s povahou člověka a jeho problémy. Vyšla ve čtyřech vydáních u nás a také v Polsku a v Maďarsku. Studie o neurózách se týkají vegetativních složek, vztahů k neurologii, psychoterapie neuróz, jejich teorie, epidemiologie aj. F. Knobloch publikoval také řadu pozoruhodných statí filosofických a metodologických. Náš časopis přinesl mj. zásadní Knoblochovu stat „Osobnost a malá společenská skupina“ (1963). Své práce Knobloch přednášel na mezinárodních kongresech v Londýně, Paříži, Berlíně, Kodani, Athénách, na universitě v Havaně a v Santiagu de Cuba. F. Knobloch je poradcem světové zdravotnické organizace.

F. Knobloch se nachází uprostřed svého díla. Toto dílo je z různých stran různě hodnoceno. Příčinou těchto rozdílů a obtíží v uskutečňování tohoto díla byly jednak nejasné postoje ve společenských vědách, s nimiž neurologie úzce souvisí, jednak ta skutečnost, že teorie neuróz i jejich terapie není zdaleka vědecky hotovou oblastí. V lékařství nelze čekat na úplné dozrání vědy. Situace se komplikuje tím víc, že zásahy do životního vývoje a osudů člověka, s nimiž je psychoterapie spojena, vyžadují zvláštní etiku, ohleduplnost, takt a odpovědnost: to souvisí nejen s lidskou vyspělostí terapeuta, ale hlavně také terapeutické instituce, kolektivu, jorem spolupráce i celého našeho společenského prostředí.

Podle autorova přesvědčení bude v časovém odstupu oceněn zejména Knoblochův přínos nových podnětů naší psychiatrii i psychologii a spojování teorie a praxe. Otevírá u nás netradiční směry a přivádí k nám (společně se spolupracovníky) proudy světového myšlení v oblasti neurologie a dynamické psychoterapie. Přejeme docentu Knoblochovi do dalších let zdraví, více času pro hudbu a varhany, které má rád, a spokojenost, která je jedním z ústředních témat jeho práce.

F. Engelsmann